

A JÓ, A ROSSZ ÉS A CSÚF POPULISTA VEZETŐ

Vizsgálható-e a populizmus karizmatikus kapcsolatként?

Metz Rudolf

(TK Politikatudományi Intézet, Budapesti Corvinus Egyetem)

A tanulmány beérkezett: 2021. március 23., opponálás: 2021. március 23–2021. május 4., véglegesítés: 2021. augusztus 31.

ÖSSZEFOGLALÓ

Bár a politikatudósok felismerték a populista politikában megjelenő vezető és követők közötti „közvetlen” és „szimbolikus” kapcsolatot, amelyet gyakorta a karizma jelenlétéhez kötnek, továbbra sem tudunk teljes biztonsággal választ adni azon kérdésekre, miért és hogyan képesek követni egyesek a széles körben elutasított populista vezetőket, míg másokat teljes mértékben megkérdőjeleznek? A populizmusról folyó tudományos diskurzus nem tud dűlőre jutni azt illetően, hogy a karizmatikus vezetés valóban szerves eleme lenne-e a populista politikának. Ezt a vitát feloldva a jelen tanulmány azzal kezdődik, hogy átvegye a szakirodalom által felvetett ellenérveket, rámutatva azok gyengeségeire. Amellett érvelek, hogy a karizma igenis összeegyeztethető a populizmussal. A populizmust kutatók feltevésével szemben a klasszikus weberi megfogalmazás szerint a karizma egy kivételes érzelmi kapcsolatot jelöl, amelyben az adott vezetőt valóban különlegesnek tekintik követői. Ezt követően kibontom a populista vezetőket övező antagonisztikus érzelmi kapcsolatokat. Segítségül hívom a karizmatikus vezetéselmélet kiterjesztéseként a morális pánik és eufória fogalmát, amellyel értelmezni tudjuk a populista politika dinamikáját. A tanulmány zárásul egy új kutatási napirendet javasol. A vezetéskutatás követőközpontú modelljei és eszköztára lehetővé teszi számunkra, hogy empirikus szinten eldönthessük, mennyiben határozza meg valójában a populista politikát az elméleti szinten kifejtett karizmatikus kapcsolat.

Kulcsszavak: populizmus ■ karizmatikus vezetés ■ morális pánik ■ morális eufória ■ követőközpontú vezetés modellek

Donald Trump elnöksége újfent felhívta a figyelmet a populista politikában rejlő heves pozitív és negatív érzelmekre. Megválasztása sokakat vitt ki az utcára, hogy kinyilvánítsák nemtetszésüket és megkérdőjelezzék legitimitását („*Not my President*”). Mások viszont még a dühös kritikák és támadások keresztútjében is kitartottak mellette, míg végül az elvesztett újraválasztást követően elkeseredésükben megostromolták a Capitolium épületét. Ezzel a tettekkel tanúbizonyságot tettek arról, hogy elutasítanak minden más legitim politikai szereplőt. Ehhez hasonló kusza és antagonisztikus érzelmek nem csak szerves részei a populizmus természetrajzának, de messzemenő következmé-

Politikatudományi Szemle XXX/4. 81–105. pp. © Társadalomtudományi Kutatóközpont
<https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2021.4.81>

neyei is vannak: polarizálják a politikai versenyt (Enyedi, 2016) és meghatározzák a kormányzás irányváltásait és értékelését (Bartha et al., 2020). Ahhoz azonban, hogy megértsük ezt a dinamikát, fel kell tárunk, hogy a populista politikusokat támogatók miképpen viszonyulnak a vezetőikhez és a „nép ellenségeihez”. Ebben a tanulmányban erre a kapcsolathálóra koncentrálok és a következő egymással szorosan összefüggő kérdésekre kívánok választ adni: Értelmezhetjük-e a populista politikát a karizmatikus vezetés egy modern formájaként? Miért és hogyan követik egyesek a széles körben elutasított populista vezetőket és kérdőjelezik meg a többi politikai szereplőt? Lehet-e tanulmányozni a populizmust meghatározó karizmatikus kapcsolathálót szisztematikusan?

A populizmus-kutatók döntő többsége a populizmus „kínálati oldal”-ának aspektusait (pl.: stratégia, stílus, ideológia, diskurzus) vizsgálják a populista vezetőkre, pártokra és mozgalmakra összpontosítva. Talán a „keresleti oldal” megértéséhez legközelebb azon kutatók kerültek, akik az egyének populista attitűdjeiben és személyiségében keresték a magyarázatot a populista pártok támogatottságára (Akkerman et al., 2014; Bakker et al., 2016; Kefford et al., 2021; lásd bővebben: Hawkins és Kaltwasser, 2019). Elgondolásuk szerint a populizmus főbb üzenetei és ígéretei visszatükröződnek az egyénekben, amely megalapoz a támogatási és választási hajlandóságnak. Az eredményeik rámutatnak arra, hogy a populizmusra mutató attitűdök (ideológia vagy kommunikációs stílus) és a populista pártok támogatottsága között valóban van valamilyen kapcsolat. Mindez azonban továbbra is csak a populizmus iránti fogékonyságot jelzi, s nem ad választ arra a kérdésre, hogy a bizonyos attitűdökkel rendelkező egyének miért követik a populista vezetőket. Nem szándékoltan, de erre a problémára tapintanak rá Kirk Andrew Hawkins és munkatársai (2019), amikor elismerik, hogy a populista attitűdöket szükség-szerűen mobilizálni kell valamilyen módon (retorika, identitáspolitika) vagy felszínre kerülnek bizonyos körülmények (válságok) nyomán.

A populizmus definitív eleme a „idealizált nép” és a „romlott elit” megkülönböztetése, amely mögött komplex viszonyrendszer húzódik (lásd: Albertazzi és McDonnell, 2008; Barr, 2019; Diehl, 2019; Laclau, 2005; Moffitt, 2016; Urbinati, 2019; Weyland, 2001). Erre alapozva a jelen tanulmány a populizmus egy behaviorista értelmezését fogalmazza meg: a fogalom alatt egy olyan kapcsolatrendszert értek, amely a népet megtestesítő követők és vezetők, valamint ellenfeleik (hazai és nemzetközi elit, veszélyes mások: bevándorlók, jobboldali szélsőségesek, multinacionális vállalatok) között jön létre. Itt a populista választók viselkedése, azaz a populista követés két párhuzamos viszonyulást ír le: a populista vezetők feltétel nélküli elfogadását és támogatását és más politikai szereplő végtelen elutasítását. Ez a polarizált kapcsolat különbözteti meg a többi választótól a populista követőket, akik aktív/passzív módon támogatják a populistának vélt politikusokat és pártokat. Általánosságban ennek a kapcsolat-

nak az eredménye a választási hajlandóság, a vezetők tevékenységének értékelése vagy közpolitikai üzenetek elfogadása, de az a tevékenység is, amelyet a követők kötelességükként érzékelnek, hiszen vezetőik azt elvárják tőlük.

E tanulmány az első olyan munka, amely a populizmus jelenségét a vezetéskutatás perspektívájából kívánja megérteni a karizmatikus vezetés koncepciójára támaszkodva. Három célt fogalmazok meg, amely egyben a munka szerkezetét is adja.

Először amellett érvelek, hogy a szakirodalom által felvetett kritikákkal szemben a populizmus a karizmatikus vezetés egy modern formájának tekinthető, s így adja a fent megfogalmazott kapcsolatrendszer alapját és határozza meg a fő dinamikáját. A populizmust kutatók vezetőközpontú karizmaértelmezésével ellentétben a tanulmány a karizmatikus kapcsolatra fókuszál, amelyben a lehetséges követők a vezetőiknek tulajdonítanak karizmát (nagyra értékelt karakterjegyeket és kivételes képességeket). Ezt a folyamatot hangsúlyozta Max Weber is: „mindegy, [...] hogyan ítélnők meg etikai, esztétikai vagy bármilyen más szempontból »objektíve« helyesen: itt egyedül az a lényeg, hogy ténylegesen hogyan ítélik meg a »hívek«, a karizmatikus uralomnak alávetettek.” (Weber, 1987: 248., kiemelés az eredetiben) Ann Ruth Willner (1985: 14–15.) tovább pontosítja ezt a meghatározást: „a karizma az emberek vezetővel kapcsolatos percepciói és válaszreakciói alapján határozható meg. A karizmatikus kapcsolat kialakításában nem az számít, hogy milyen is a vezető, csak az, hogy az emberek mit látnak a vezetőben.” A karizmatikus vezetés középpontjában tehát nem egy különleges képességű vezető, hanem egy kivételes érzelmi kapcsolat áll (Willner, 1985: 8.), amelyben az adott vezetőt kivételesen tekintik követői. Leegyszerűsítve a karizmatikus vezetéset olyan folyamatként definiálhatjuk Jane Howell és Boas Shamir nyomán, „amelyben a karizmatikus kapcsolatot létrehozzák és fenntartják” (Howell és Shamir, 2005: 99.). Ez a kapcsolat és dinamika kulcsfontosságú a populista politikában.

Másodszor, kibontom a karizmatikus vezetéset meghatározó antagonisztikus érzelmi kapcsolatokat, segítségül hívva a morális pánik (Cohen, 2011; Joosse, 2018) és eufória koncepcióját (Flinders és Wood, 2015). A karizmatikus vezetéselmélet kiterjesztéseként a két dinamika rámutat arra, hogy az emberek miért istenítenek és ruháznak fel karizmával valakit, míg mások a démonizálás és boszorkányüldözés alanyaivá válnak. Kiemelem a populista politika azon jellegzetességeit, amelyek nemcsak elősegítik ennek a dinamikának a létrejöttét, de egyenesen le is írják azokat.

Végül harmadszor, a tanulmány a konceptuálisan megfogalmazott állításokból kiindulva konkrét hipotéziseket fogalmaz meg a későbbi empirikus vizsgálódások számára. A szakirodalom nem egységes, sőt bizonytalan azt illetően, hogy a karizmatikus vezetés miként jelenik meg a populista politikában, ha egyáltalán jelen van benne. Néhány kivételtől eltekintve (McDonnell, 2016) a kutatók túl könnyedén fogadják el vagy vetik el azt, hogy a karizma-

tikus vezetés meghatározó tényezője a populista politikának anélkül, hogy empirikusan alátámasztanák álláspontjukat. Ezzel szemben a tanulmány a vezetéskutatás konceptuális és módszertani tapasztalataira (lásd ezekről: Metz, 2021) építkezve egy új kutatási napirendet javasol az antagonisztikus viszonyok vizsgálatára annak érdekében, hogy a karizmatikus vezetésre vonatkozó elméleti elképzeléseket igazolhassuk vagy elvethessük. Leegyszerűsítve: a tanulmány amellelt foglal állást, hogy a populista politika tanulmányozható és tanulmányozni is kell a karizmatikus kapcsolat irányából.

Ezen a ponton fontos aláhúzni a tanulmány viszonyulását a populizmus kifejezés erősen normatív tartalmához, amely a demokráciára mért hatásáról folyó diskurzusban csúcsosodik ki (lásd erről a diskurzusról: Antal, 2017; Pappas, 2019). A jelen vizsgálódás és a javasolt kutatási napirend középpontjában nem a populista politikusok (normatív) értékelése, hanem az állampolgárok rájuk vonatkozó (sokszor igencsak normatív) elvárásának és attitűdjeinek feltárása áll.

ÉRTELMEZHETŐ-E A POPULIZMUS KARIZMATIKUS VEZETÉSKÉNT?

Általános konszenzus uralkodik a kutatók között, hogy a politikai vezetők fontos szerepet játszanak a populizmus megjelenésében és előretörésében: ők állnak a populista pártok vagy mozgalmak élén, szervezik a mozgósítást, artikulálják a populista diskurzust és ideológiát.¹ Ezt erősíti több friss kutatási eredmény is a választói viselkedés és döntéshozatal viszonylatában (Donovan, 2020; Michel et al., 2020; vö. van der Brug–Mughan, 2007; Seijts–Clercy, 2020). A szakirodalom (Barr, 2019; Diehl, 2019; Laclau, 2005; Moffitt, 2016; Urbinati, 2019) szerint a populista vezető tevékenysége és sikere a támogató bázisával kialakított sajátos kapcsolatán nyugszik. Kurt Weyland (2001: 14.) a populizmus definícióját is erre alapozva úgy fogalmaz, hogy a populizmus „olyan politikai stratégiaként határozható meg, amelyen keresztül egy perszonalisztikus vezető a kormányzati hatalmat kívánja megragadni vagy éppen már gyakorolja nagyszámú szervezetlen követők direkt, közvetítés nélkül, nem intézményszerű támogatására támaszkodva.”

Ezt a kapcsolatot gyakran a vezető karizmájára (Albertazzi és McDonnell, 2008: 7; Diehl, 2019; Laclau, 2005; Pappas, 2019: 93–106.; Urbinati, 2019: 113–157.) vezetik vissza, de annak kapcsolata a populizmussal továbbra is tisztázatlan maradt. Kevesen vállalkoztak a karizma és a populizmus közötti hasonlóság kibontására. Ide sorolható Paul Taggart (2000: 100–103.), aki szerint mindkét jelenséget áthatja az érzelmi (kvázi vallásos) hevület, az intézményellenesség, és az átmenetiség/bizonytalanság.

Mások a konceptuális egybeesés szükségességét hangsúlyozták. Margaret Canovan (1999: 14.) szerint a populista mozgalmaknak és pártoknak

szükségük van a többé-kevésbé karizmatikus vezetőkire, hogy a politikai képviselőket személyesebbé és közvetlenebbé tegyék megtestesítve és megszemélyesítve a nép igazi érdekét. Ernesto Laclau (2005) ugyancsak a képviselőből indul ki, rámutatva a vezető és követők egymástól való kölcsönös függésére. Számára az igazi képviselő maga a karizma, amelyben a vezető megjeleníti a nép egységét, miközben maga is alakítja annak identitását. Némiképp más irányból megközelítve Weyland (2001: 14.; 22.) is hasonlóan a közvetlen kapcsolat kulcsát látja a karizmában. Értelmezésében a karizma a populista politikusok általános empirikus jellemzője, amely szükséges ahhoz, hogy egy intenzív kapcsolattal ellensúlyozzák a tömeges támogatottság törékenységét. Viszont egy későbbi munkájában (Weyland, 2017) már kizárta a karizmát a populizmus meghatározó tényezői közül. Bár a karizmának így is jelentős szerepet szán: „[a] karizma tehát nagyszerű példa arra a »ragasztóra«, amely összehozhatja a vezető közvetlen kapcsolatát a követők tömegével, és amely mélyen személyes jelleget kölcsönöz ennek a kapcsolódásnak” (Weyland, 2017: 68.). Érdekes, hogy Benjamin Moffitt (2016: 62–63.), aki ugyanúgy központi elemként írja le a vezetést a populista politikában, megkérdőjelezi azt, hogy a karizma szükségszerű karakterjegye legyen a populizmusnak, de ő Weylanddal szemben teljesen el is veti. Tehát arra a kérdésre, hogy értelmezhetjük-e a populizmust karizmatikus vezetésként, a szakirodalomnak nincs egyértelmű válasza.

A szakirodalomból kitűnő bizonytalanság oka a karizmatikus vezetők populizmusban játszott szerepével kapcsolatos komoly aggályok (lásd például Moffitt, 2016; Mudde és Rovira Kaltwasser, 2014), amelyeket valóban nem lehet megkerülni. Az elkövetkezőkben áttekintem a három legfőbb ellenérvet. Rámutatva ezek korlátaira amellet érvelek, hogy a karizmatikus vezetés a weberi értelmezés fényében korántsem összeegyeztethetlen a populista politikával, sőt annak szerves része.

Az egyik leghangosabb kritika az „erős vezetők” szükséges jelenlétét kérdőjelezi meg. Cas Mudde és Cristóbal Rovira Kaltwasser (2014) elismerték, hogy a populizmus és az erős vezetők között egyfajta elektív affinitás tapasztalható, de az előbbi képes az utóbbi nélkül is létezni. Egyenesen úgy érvelnek, hogy „hiba lenne a populizmust a karizmatikus vagy erős vezetéssel azonosítani” (2014: 376–377), hiszen a karizmatikus vezetés csupán elősegítheti a populizmus létrejöttét, mintsem meghatározó jellemzője legyen annak. Ez az érvelés abból fakad, hogy a szerzők a karizmatikus vezetést azonosítják az „erős vezetőkkel”, pontosabban – hibásan Max Weberre támaszkodva – azokkal, akiket „természetfölötti vagy emberfölötti vagy legalábbis sajátos, nem mindennapi, nem mindenki számára hozzáférhető erővel vagy tulajdonságokkal [megáldott] embereknek [...] s ezért »vezérnek« tekintenek (Weber, 1987: 248.). Ebből a szemszögből valóban összeegyeztethetlenné tűnik a „felsőbbrendű” vezető az átlagembert reprezentáló átlagos politikussal (Viviani, 2017: 296.).

A populista vezetőkre egyoldalúan koncentráló kutatásokkal (ld. Barr, 2019; Pappas, 2019; Weyland, 2001) szemben gyakran hangoztatott jogos kritika a vezetőkörpontúság (Rueda, 2020; vö. Weyland, 2021) itt is felvethető. Leegyszerűsítve a karizmatikus vezetés elutasítása abból fakad, hogy azt egy „erős vezetővel” azonosítják. Függetlenül attól, hogy a karizmatikus vezetés jelenléte mellett vagy ellen érvelnek, a kutatók nagy többsége a vezetők megjelenésére, tulajdonságaira, retorikai készségeire vagy a folyamat eredményeire (radikális változás, erős kontroll a követők vagy szervezetek felett) fókuszálnak (ld. Pappas, 2019).

A probléma ezzel az, hogy a kutatók többsége a potenciális követők reakcióit és percepcióit nem veszik figyelembe, amelyen a karizmatikus kapcsolat nyugszik – legalábbis a karizma weberi értelmezése szerint. A karizma felismerésének szükségességére hívja fel a figyelmet Willner is. Úgy fogalmaz, hogy a karizma „nem annyira a vezető személyiségében található, mintsem az emberek percepcióiban, akiket vezet.” (Willner, 1985: 15.). Ebből kiindulva arra a következtetésre jutott, hogy a kapcsolat vizsgálatához nem a vezető, hanem a követők válaszreakcióinak tanulmányozására van szükség. E tekintetből Duncan McDonnell (2016) munkája kivételes, mert ő az egyetlen populizmuskutató, aki visszanyúlt a karizma klasszikus weberi értelmezéséhez. Bár a terminus konceptualizációja kezdetleges maradt, képes volt kimutatni három jobboldali populista párt (az olasz Szabadság Népe, Északi Liga, valamint a Svájci Néppárt) tagjai körében végzett interjú vizsgálaton keresztül, hogy a karizma jelen van valamilyen mértékben a pártok belső életében.

Ez a vezetőkörpontú álláspont tükröződik vissza Paris Aslanidis (2017) idevágó általános kritikájából, aki egyfajta regionális torzításnak tartja a személyes vezetés és a tömegmobilizáció populizmushoz kötését, ugyanis véleménye szerint ezek a folyamatok Latin-Amerikán kívül csak marginális szerepet kaptak (vö. Weyland, 2021). Valóban számos erős vezető nélküli populista mozgalom működött és működik Európában és Észak-Amerikában (Tea Party, Occupy Wall Street, Los Indignados). Ezek a mozgalmak gyakran ideológiai okoknál fogva utasítják el a vezetést vagy az egyszemélyi vezetőt, s bár valóban hiányozhat a vezető személye a mozgalom éléről, de a vezetés fentebb leírt dinamikája és a vezetési kapcsolat jelen van minden mozgalomban (lásd erről általánosságban: Rucht, 2012; Metz, 2014). Moffitt (2016: 55.) egyenesen úgy fogalmaz, hogy „el tudjuk képzelni a populizmust párt nélkül [...] vagy mozgalom nélkül [...], de meglehetősen nehéz elképzelni a kortárs populizmust vezetés nélkül.” E mozgalmak gyakran helyettesítik a karizma hús-vér birtokosát a múlt legendás hőseivel (pl. Guy Fawkes, Che Guevara, amerikai alapító atyák), a kollektív küzdelem névtelen harcosaival (pl. Anonymous hackercsoport) vagy áldozataival (pl. George Floyd), akiket végeredményében a „beavatott” és „felkent” aktivisták képviselnek, karizmát kölcsönözve maguknak. Nem mellesleg a politikai térbe belépve ezek a mozgalmak elkerül-

hetetlenül kitermelik azokat a személyeket, akik részt vesznek a közhivatali pozíciókért való küzdelemben.

A második népszerű kritika szerint nem csak populista vezetők alakítanak ki karizmatikus kapcsolatot (Pappas, 2019: 93–96.; Rueda, 2020: 9–10.), vagy nem minden populista rendelkezik karizmával (Moffitt, 2016: 62.; Rueda, 2020: 10.). Számos vezetőt meg lehet említeni egyik vagy másik vonatkozásban, de ezzel elfedünk két fontos tényezőt. Egyrészt a populizmus és a karizmatikus vezetés viszonykategóriák, azaz nem bizonyos belső jellemzők és tulajdonságok közös halmazát jelölik, hanem azonos viszonyrendszer köti össze az empirikus tapasztalatokat. Ez magában foglalja a különböző cselekvőket, tevékenységeket és célokat, amelyek tartalmát és jellegét tekintve erősen függenek a kontextustól (lásd a populizmus kapcsán: Aslanidis, 2017; a karizma kapcsán: Weber, 1987: 65.). Azaz, nem szükséges, hogy ugyanazon jellemzők tegyenek valakit populistává és karizmatikussá.

Másrészt egyik kategória sem abszolút, hanem esetleges, attól függően, milyen mértékben érzékelik azt a szereplők és a szemlélők vagy milyen mértékben támaszkodnak (támaszkodhat) egy-egy vezető a követőkkel kialakított érzelmi kapcsolatra és a populizmushoz köthető tartalmi elemekre. Például, ahogy McDonnell (2016) már említett tanulmánya is rámutat három jobboldali vezetőt (Silvio Berlusconi, Christoph Blocher és Umberto Bossi) elemezve arra, hogy a karizma nem minden esetben van jelen ugyanolyan mértékben. Ez a populizmus kapcsán is hasonló képet mutat, ha egymáshoz hasonlítjuk a különböző populista politikusokat (lásd például Orbán Viktor és Silvio Berlusconi összehasonlításáról: Körösenyi és Patkós, 2015).

Az utolsó, s talán a legsúlyosabb kritika a karizma konceptuális homályossága és analitikus hasznosságának megkérdőjelezése. Wouter van der Brug és Anthony Mughan (2007: 44.) pontosan fogalmazott e tekintetben: „probléma az, hogy mindaddig, amíg a karizma fogalma nincsen expliciten meghatározva, a populista pártok támogatásának ez a magyarázata nem nyitott az empirikus falszifikációra, ami viszont azt jelenti, hogy nem hasznos tudományos magyarázatként.” Az egyetlen komolyabb kísérlet az explicit meghatározásra Takis Pappashoz (Pappas, 2019: 93–106.) köthető, aki konceptuális és módszertani rigorózsággal próbálta megragadni a karizmatikus vezetést, olyan elemeket hangsúlyozva, mint a párt/mozgalom feletti kontroll, a vezető és követők közötti közvetlen kapcsolat, meglévő elit, struktúra delegitimálása és egy új rezsim kialakítása. Bár Pappas kísérletének megvannak a maga erői, de nem tud kilépni a vezetőközpontú megközelítésből és összemosza a karizmatikus vezetést a karizmatikus uralommal (lásd konceptuális különbségekről: Willner, 1985: 4–5), amely sokkal inkább a rezsim, mintsem az annál kisebb kiterjedésű és hatású vezetési dinamika leírására szolgál.

Nem lehetnek kétségeink afelől, hogy Weber szándékosan nem oszlatta el a fogalom körüli bizonytalanságot, hiszen értelmezésében a karizma tartalma

erősen függ a kontextustól és a követőktől. Ebből a nézőpontból a karizma egy társadalmi konstrukció eredménye (Joosse, 2014), amelynek folyamatában a követők központi szerepet játszanak, ahogy arra vezetéskutatók már korábban rámutattak (lásd: Gardner és Avolio, 1998; Howell és Shamir, 2005; Meindl, 1990, 1995). Természetesen ez nem azt jelenti, hogy nem fontos, hogy miként jelennek meg „megmentőként” a vezetők a kívánt és nagyra értékelt tulajdonságokkal, s miként formálják a közösség jövőképét és miként küzdik le az előttük álló kihívásokat. Azonban a karizma „adományáról” végül mindig a potenciális követők döntenek, akik értelmezik a vezető tevékenységét, üzeneteit, s érdemesnek tartják őt a vezetésre.² Ennek következménye a feltétel nélküli bizalom és emocionális kapocs.

A vezetéskutatás követőközponitú elméletei ebben a szemléletben dolgozták ki előfeltevéseiket és elemzési keretrendszerüket. Mielőtt azonban ezek részleteinek tárgyalásába bocsátkoznék, előbb feltárom a populista politikát meghatározó antagonisztikus viszonyrendszert a morális pánik és eufória koncepciójára támaszkodva.

A KARIZMATIKUS KAPCSOLAT KETTŐSSÉGE: MORÁLIS PÁNİK ÉS EUFÓRIA

Mind a populizmus, mind a karizmatikus vezetés kapcsán széles körben elfogadott az a rendkívüli, intenzív érzelmi elköteleződés, amelyet a követők táplálnak vezetőik iránt. Az érem másik oldala, azaz e vezetők heves elutasítása és megjelenésük okozta félelem ritkán kerül a figyelem középpontjába. Willner (1985) pontosan látta, hogy a karizmatikus vezetők ritkán váltanak ki semleges vagy közömbös reakciót a társadalomban. „A követők istenként kezelik [a karizmatikus vezetőket], viszont azok, akik nem fogékonyak a karizmájukra ördöggént festik le. Bármilyen típusú és intenzitású érzelmeket is generálnak, még ellenfeleik is felismerik és félik őket” (Willner, 1985: 7). A karizmatikus vezetés konstitutív összetevője tehát a követők pozitív érzései (remény, bizalom, boldogság) csakúgy, mint az ellenfelek negatív érzelmei (félelem, gyűlölet, düh). Ennek az antagonisztikus kapcsolatnak a kibontásához Stanley Cohen (2011) klasszikus fogalmait (morális pánik, népi ördög, démonizáció), valamint a Matthew Flinders és Matthew Wood (2015) által bevezetett paralel fogalmait (morális eufória, népi hős, istenítés) hívom segítségül. Amellett fogok érvelni, hogy ezek a fogalmak, mint a karizmatikus vezetéselmélet kiterjesztései, jól leírják a populista vezetőket övező antagonisztikus kapcsolathálót és kollektív cselekvést.

A Cohen (2011) által bevezetett morális pánik fogalma egy olyan időszakos társadalmi szorongás és gyűlölet intenzív, aránytalan és drámai megnyilvánulását jelöli, amely a feltételezett „népi ördögök” megjelenéséhez köthető. Viselkedésüket deviánsnak – meglévő normáktól eltérőnek – ítélik meg a tár-

sadalom egyes tagjai. Ez az eltérés félelmet kelt bennük, beindítva azt az attribúciós folyamatot, amelyet démonizációnak nevezünk. A népi ördögök kikezdek és „veszélyeztetik” a társadalom építőköveit: az addig megkérdőjelezhetetlennek tűnő konszenzuális értékeket és normákat. Cohen (2011: 2.) egyenesen úgy fogalmaz, ők a „vizuális emlékeztetői annak, amilyenek nem szabad lennünk”.

A morális pánik és a karizma összekapcsolása természetesen nem újdonság. Erich Goode és Nachman Ben-Yehuda (2009: 246.) a morális pánik-elméletében meghatározó jelentőségű könyvük epilógusában felhívták a figyelmet arra, hogy a morális pánik és karizmatikus vezetés hasonló izgalmat és intenzív érzéseket generál. Ez az izgatottság ugyan esetleges, viszont ezt a karizmatikus vezetés könnyebben képes uralni intézményesüléssel (rutinizálódással). Paul Joosse (2018: 999–1000.) karizmatikus vezető és a népi ördög további hasonlóságaira mutat rá. Először is, mindkét fogalom érzelmek és normatív nézetek egy pontban történő koncentrációját jelöli, amelynek középpontjában egy egyént vagy egyének kis csoportját helyez. Másodsor, ez a koncentráció hajlamos átfordulni oly módon, hogy azok, akikre viselkedésük vagy cselekedeteik miatt figyeltek fel, most már megtestesítik a társadalom erkölcsi helyzetét. Harmadsor, Joosse azt is aláhúzza, hogy Weber és Cohen hasonló ontológiai álláspontot vettek fel. Ahogy Weber (1987: 248.) az emberfeletti tulajdonságok, úgy Cohen (2011: 16.) a fenyegetettség kapcsán hangsúlyozta, hogy nem a tényleges jelenlétük az igazán fontos, hanem azok észlelése.

A hasonlóság felismerésén túlmutat Joosse (2018) munkája, amelyben amellett hoz fel érveket, hogy a karizmatikus vezetés és a morális pánik folyamata összekapcsolódnak és kiegészítik egymást. A tanulmány két tényezőre mutat rá. Egyfelől a karizmatikus vezetők képesek felülkerekedni a tradicionális vezetők által támogatott és rájuk irányuló démonizálással szemben. Másfelől a karizmatikus vezetés lényegi eleme, hogy felforgassa a meglévő rendet és hagyományos szokásokat, valamint feszegesse a közösség értékrendjét. A vezetők képesek kreatív politikával a tradicionális vezetőket ördöggé láttatni. Joosse értelmezésében a két folyamat együttesen arra mutat rá, hogy a karizmatikus vezetés tudatosan/természeténél fogva használja fel a morális pánik diskurzusait: pellengérré állítja a „népi ördögöket”, míg rombolja a tradicionális hatalmi struktúrákat.

Mindez rámutat a karizma körül kialakuló kettős morális pánikra. Egyfelől kell lennie valakinek, aki ellen a karizmatikus vezetők küzdenek. Philip Smith (2000) szerint a karizmatikus vezetés ellenfeleit „negatív karizmával” ruházzák fel. A negatív karizma egyszerre jelenít meg immorális karaktert és olyan cselekvést, amelytől a karizmatikus vezetéssel ellentétes hatást várnak el (változatlan, kollektív kárhozát és hanyatlás). Smith (2000: 103.) összeköti a negatív karizma és a démonizálás folyamatát: „[a] karizmatikus vezető szeretete gyakran [...] együtt jár a gonosz gyűlöletével, amely ellen harcolnak, ez

azonban [...] fel fog erősödni, mivel ez a vélt gonosz [...] egy sajátos „népi ördögben” testesül majd meg.” (Smith, 2000: 103.) Ez a gyűlölet az intézmények és értékek meglévő rendjének megtörésében és a radikális változás ígéréteiben csúcspontot ér el.

Másfelől a karizma birtokosa ugyancsak rendelkezik negatív karizmával az ellenfelek szemében (Willner, 1985: 7). Joosse (2018) utal arra, hogy a karizmatikus vezetők népi ördögökké válnak a tradicionális szereplők szemszögéből, míg követőik szemében ők – Cohen fogalmaival élve – „helyesen gondolkodók” (*right thinkers*), akik képesek rámutatni a társadalom „valódi” veszélyforrásaira. Ez azonban aligha meglepő vagy ellentmondásos. A karizma természetéből fakadóan a karizma mindent átértékel, míg a népi ördögök definíció szerint „az élet minden konvencióit és értékeit” (Cohen, 2011: 51.) veszélyeztetik. A negatív karizma és a karizma átruházása tehát kéz a kézben járhat. S ez legalább annyira fontos a karizmatikus vezetés számára, mint maga a bűnbakkereső vagy destruktív/destabilizáló tevékenység. Összességében tehát a karizmatikus vezető nem csak cselekvésével generál válságos, rendkívüli vagy konfliktushelyzetet, de egyszerűen megjelenése is ezt vonja maga után.

A kétirányú morális pánik mellett egy pozitív érzelmi ciklus is jellemzi a karizmatikus vezetést. Ezt a folyamatot írja le Flinders és Woods morális eufória, a népi hős és istenítés fogalmával. Munkájukban Tony Blair és Barack Obama példáján keresztül arra az átmenetre összpontosítanak, amelyben a vezetők egyik pillanatban „hősök”, míg egy másikban „ördögök”. A következőképp határozták meg a paralel fogalmaikat (Flinders és Wood, 2015: 644):

- Morális eufória: „a »népi hősök« feltételezett, morálisan igaz tevékenysége kapcsán kialakult öröm, megkönnyebbülés és remény pillanatnyi intenzív, aránytalan és drámai megnyilvánulása a társadalomban.”
- Népi hős: társadalmi cselekvő (csoport, közösség, egyén), „akit feltételezett morális áldozatvállalása miatt szeretet és áhítat övez a társadalomban.”
- Isténítés: „olyan szimbolikus, keretező és diszkurzív folyamat, amely révén bizonyos szereplők isteni tulajdonságokkal ruházzák fel”

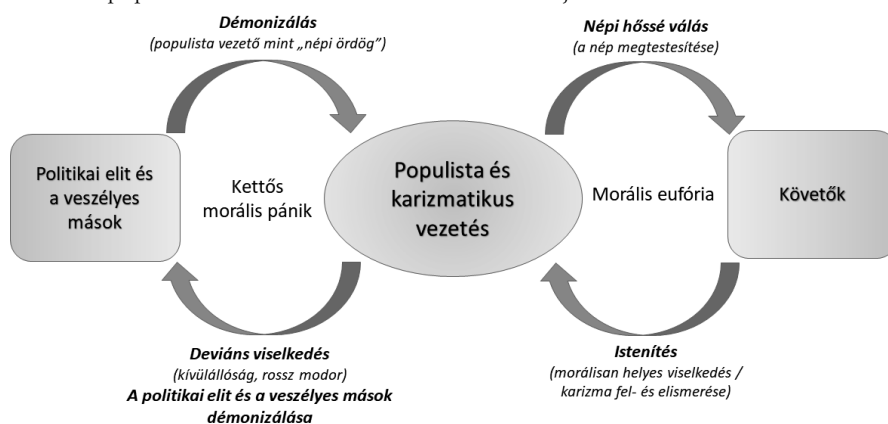
Leegyszerűsítve: a népi hősök megtestesítik törekvéseinket, értékeinket, de meg is személyesítik mindazt, amit jónak tartunk.

A morális eufória pillanatában „a »népi hősnek« bizonyos jellemzőket tulajdonítanak, amelyeket annyira figyelemre méltónak vagy kivételesnek tekintenek, hogy azonnal szinte emberfeletti, isteni státuszba helyezik őket” (Flinders és Wood, 2015: 645.). Mintha a szerzők tudatosan kerülnék a karizma kifejezést – noha az általuk elemzett vezetők kapcsán sem lenne meglepő a jelző – mégis az istenítés folyamatában ott van a karizmával való felruházás momentuma (vö. Joosse, 2014). Ennek értelmében a karizmatikus vezetők számára az érzelem alapú mobilizáció arra irányul, hogy népi hősként láttassák magukat.

Ezt a kirajzolódó képet a populista politika több ponton is jól megjeleníti (1. ábra). Egyrészt a populista politikusok sikere abban áll, mennyiben képesek külső megjelenésükben, retorikájukban és előfeltevéseikben megtestesíteniük a népet (Casullo, 2019; Moffitt, 2016; Urbinati, 2019). Ennek hitelességén múlik a követőkkel kialakított közvetlen kapcsolat, a vezetőbe vetett hit és bizalom. A vezető nem egyszerűen „hasonlít” a népre, de demonstrálja mindazt, ami az adott közösséget különlegessé teszi (értékek), és ami valójában szeretne lenni (vágyak, aspirációk). Olyat alkot, ami valószínűleg sohasem volt és lehet sohasem lesz, de mindig is a közösség vágyának tárgya volt. Végeredményben a vezető a követői identitás forrásává válik, de ami ennél is fontosabb, egyben jövőjük és boldogulásuk kulcsává is.

Egy másik kulcsfontosságú ígéret a nép ellen munkálkodó elit eltávolítása és a veszélyes mások (pl. bevándorlók, jobboldali szélsőségesek, multinacionális vállalatok) semlegesítése. A populizmus előfeltevése, hogy az igazi hatalmat olyan emberek birtokolják, akik nem a népért tevékenykednek, sőt eltérő érdekeket szolgálnak, illetőleg a népet ezen, kívülről érkezők veszélyeztetik. A populista vezetők tudatosan használják a morális pánik ciklusát kijelölve az aktuális „népi ördögöket”. A bűnbakkeresés és démonizálás nem egyszerűen erősíti a bizalmatlanságot és előítéleteket a társadalomban, de elitválságot is generál. Ez nem mellékesen azt is eredményezi, hogy nem létezik legitim ellenvélemény vagy szereplő a populista vezetővel szemben.

1. ábra. A populista és karizmatikus vezetés dinamikája

Ezen a ponton rátapintunk a populista politika egyik központi kérdésére. A szakirodalom gyakran tekint úgy a különböző gazdasági és társadalmi krízishelyzetekre, mint a populizmus – akárcsak a karizmatikus vezetés esetében – katalizátorára. Azonban, ahogy minden politikai helyzet, úgy a válság sem magától értetődő jelenség vagy események láncolata. Magyarázatra és értelmezésre szorul (Körösényi et al., 2016). Ennek értelmében ezek a hirtelen bekövetkező gazdasági és társadalmi sokkok csak kísérő jelenségei a populizmusnak, hiszen valójában a válságot – ahogy a populisták vélelmezik – a politikai elit inkompetenciája, érzéketlensége és nemtörődömsége, vagy a veszélyes mások megjelenése és tevékenysége okozza. Ők a kialakult helyzet felelősei. Így tehát a válság nem külső tényező, hanem a populista politika belső dinamikájának a része (Moffitt, 2016). A politikai vezetés a válság motorjává válik, s a démonizálás és morális pánik az emberek válságérzetére gyakorol hatást, erősítve „éhségüket” a hatékony karizmatikus vezetők iránt.

A harmadik fontos momentum, hogy a populista vezetőknek népi ördöggé kell válniuk. A populisták a morális pánik dinamikájára építenek annak érdekében, hogy megkülönböztessék magukat az uralkodó elitől és megtestesítsék a valódi népet, amely képvisellete – értelmezésükben – deviáns (forradalmi) viselkedés a meglévő körülmények között. Ennek egyik eleme a vezetők kívülállósága, amellyel függetlenítik magukat a megszokott politika világától, és amely legitim alapot biztosít az elit- és intézményellenes politikájuknak. A vezetők nem csak megkérdőjelezik az elit politikáját, de egyfajta „rossz modorral” tudatosan figyelmen kívül hagyják és kikezdi a politika íratlan és írott viselkedési szabályait (Moffitt, 2016; Ostiguy, 2017). A „laza” viselkedésbe beletartozik a vezetői megjelenés kialakítása (külső, öltözködés, nyilvános szereplés) és kommunikáció (trágár szavak, szleng használata, perszonalifikáció, politikai korrektség megsértése) is. A populisták megtestesítik mindazt, amit eddig senki „nem mert”, kimondják mindazt, amit mindenki tudott, de nem mondhatott ki. Egyszerűbben fogalmazva: a „józan észre” vagy a „csendes többség”-re hivatkozva tabukat döntenek le. Ennek következményeként a vezetők leszállítják a politika „szintjét” (Ostiguy, 2017), közelítve azt a támogatóik által a magánéletben tapasztaltakhoz és megszokottakhoz. Fontos azonban újra aláhúzni, hogy a politikai ellenfelek számára a konvenciók megsértése, amely démonizálást von maga után, az a populista követők számára az igazság kimondása, amely megalapozhat az istenítés folyamatának.

Összegezve a populizmus népi történetekbe vagy népi elméletekbe (*folk theories*: Stoker et al., 2018: 255–265.) ágyazódik, ahol a népi hős (populista vezető) legyőzi a népi ördögöt (elit, veszélyes mások). Gerry Stoker és kollégái (2018) megközelítésében ezek a népi elméletek az emberek azon hiedelmeit sűrítik magukba, amelyek a világ működésére adnak valamilyen választ függetlenül attól, hogy azok gyakran ellentmondásosak. A népi elméletek külön-

bőznek a koherens politikai tudástól, gondolkodástól és ideológiáktól abban, hogy kevésbé összetett, szisztematikus, lazább és leegyszerűsítő hálózata a képzeteknek. Röviden: arra szolgálnak, hogy az emberek értelmezzék a politikai, társadalmi és gazdasági történéseket és folyamatokat. Így az emberek képesek lesznek azonosítani az egyes szereplőket, kategóriákat, ideálokat és antiideálokat, azaz: a jó és a rossz politikát és politikusokat. A politika e manicheista leegyszerűsítése a politikai küzdelem élesedését és polarizációját vonja maga után, amelyet csak tovább erősít az, hogy a kívülállók félelemmel tekintenek a populista vezetőkre és ellentétes történeteket szőnek, felcserélve a szerepeket. Az elkövetkezőkben ennek a viszonyrendszernek az empirikus vizsgálatára teszek javaslatot egy új kutatási napirend keretében.

HOGYAN LESZ A NÉP EGYSZERŰ GYERMEKÉBŐL HŐS?

A karizmatikus kapcsolat vizsgálata

A komplex viszonyrendszer és dinamika fényében elképzelhetetlen a populista politika megértése anélkül, hogy tisztázzuk miként és miért adományoznak egyesek karizmát populista vezetőiknek, míg másoknak negatív karizmát. Túl sokat tudunk arról, mit mondanak a vezetők vagy milyen üzeneteket fogalmaznak meg a populista pártok, de szinte semmit arról (vö. McDonnell, 2016), hogyan jön létre az a „közvetlen” kapcsolat a követőkkel, amely a populista vezetés alapjául szolgál.

Követve Weber és Willner fogalmi meghatározását, a vezetés kutatók komoly energiákat mozgósítottak, hogy a követők oldaláról vagy a követőket beemelve tanulmányozzák a karizmatikus vezetést (Aï et al., 2020) reflektálva a vezetés kutatásban domináns vezetőközpontú szemléletre (attribúciós elmélet: Bastardo, 2020; taktikai-retorikai elmélet: Conger, 2020). Ezekkel szemben a vezetés kutatás követőkönközpontú modelljei (implicit vezetés elméletek: Lord et al., 2020; Lord és Maher, 1993; a vezetés romantikája: Meindl, 1990, 1995; a vezetés társadalmi identitás elmélete: Haslam et al., 2020; Hogg et al., 2012 lásd ezekről magyarul: Metz, 2021) olyan társadalmi konstrukcióként írják le a vezetést, amelyet a követők kognitív, attribúciós és identifikációs folyamatai eredményeznek. Azaz: kulcsfontosságúak a követők meggyőződésai és hiedelmei a vezetők jellemvonásairól, tevékenységéről és annak hatásáról.

A következőkben hat hipotézist fogalmazok meg e modellekre építkezve, azzal a céllal, hogy egy új kutatási napirendet alakítsak ki a populista politika tanulmányozására. A hipotézisek a korábban megfogalmazott konceptuális keretre reflektálnak: (1) a (negatív) karizma közvetlen attribúciójára, (2) a feltételezett alkalmasságra/hatékonyagra, (3) a vélt reprezentációs képességekre

re, (4) a vezetők lehetséges hatásának felnagyítására, (5) a vezetőt ért támadásokra adott pozitív reakciókra, (6) a válság megoldásának/okának megszemélyesítésére. Az első négy hipotézis a karizmatikus kapcsolat belső dinamikáját tárja fel. Az empirikus eredmények alapján feltételezhető, hogy a karizma attribúciója összefügg azzal, hogy a vezető mennyiben tűnik alkalmasnak az adott politikai pozíció betöltésére, mennyire képes megtestesíteni választóközönségének az identitását és mennyire képes meghatározni a politikai/társadalmi/gazdasági folyamatok alakulását. Az utolsó két hipotézis a kapcsolat létrejöttét elősegítő kontextuális tényezőkre mutat rá. Fontos megjegyezni, hogy a hipotézisek igazak lehetnek más, nem populistának tekintett vezetési folyamatokra is, lévén a vezetéskutatás előfeltevéseit eddig nem tesztelték kifejezetten a populista politikusokon. Viszont az előrevetített jövőbeli empirikus vizsgálatok tétje abban áll, hogy eldöntsük mennyiben határozza meg a populista politikát a karizmatikus vezetés és miben különböznek a populista vezetők társaiktól.

A (negatív) karizma attribúciója. Jay A. Conger és Rabindra N. Kanungo (1987) elmélete szerint a karizma attribúciója a vezető viselkedésére vonatkozó követői percepciókon alapul. A szerzőpáros modelljében általános viselkedési mintákat különböztetett meg, amelyek elősegítik a karizma vezetőhöz rendelését. Ilyen a fokozott érzékenység a követők szükségletei iránt, a status quo megkérdőjelezése, a nagyratörő vízió és célok megformálása, személyes áldozat- és kockázatvállalás vagy az innovatív és nem konvencionális eszközök használata a célok elérésében. E viselkedési formákat a követők a vezető különleges képességeinek és különleges motivációinak bizonyítékeként értelmezhetik, és ennek eredményeként a karizmát a vezetőnek adományozzák. Ennek, azaz az észlelt karizmának feltárására a vezetéskutatók több kérdőíves mérőeszközt is kifejlesztettek (ld ezekről: Antonakis et al., 2016).

Nem alaptalan az a feltételezés, hogy a populista követők (populista pártok támogatói, szavazói) karizmatikusabbnak értékelik vezetőiket és azok tevékenységét. Ez persze nem meglepő az empirikus tapasztalatok fényében, hiszen a szavazók szemében általánosan karizmatikusabbak az általuk támogatott párt vezetői (Pillai et al., 2003; Pillai és Williams, 1998; Shamir, 1994; Williams et al., 2018). Ellenben három tényező megkülönböztetheti a populista követőket. Egyrészt az esetükben nagyobb „karizma-éhség” mutatkozik meg. Másrészt a populista vezetők esetében erősebb karizmatikus elköteleződés feltételezhető más szereplőkhöz viszonyítva. Harmadrészt a populista követők negatív karizmával ruházzák fel a „nép ellenségeit”. Ez utóbbi attribúció nem egyszerűen a karizmatikus viselkedés hiányára utal, hanem annak szöges ellentéte is egyben (pl. status quo megőrzése, inkrementális célok, közösség elteni tevékenység). Ennek megfelelően a következő előfeltevéseket fogalmazhatjuk meg.

Hipotézis 1a: *A populista követők vezetőiket karizmatikusabbnak érzékelik, mint a többi vezetőt.*

Hipotézis 1b: *A populista követők magasabbra értékelik általánosságban a karizmatikusnak ítélt tulajdonságokat és viselkedést.*

Hipotézis 1c: *A populista követők karizmatikus kapcsolódása erősebb. Azaz nagyobb karizmát adományoznak vezetőiknek, mint a nem populista pártokat támogatók saját vezetőiknek.*

Hipotézis 1d: *A populista követők negatív karizmával ruházzák fel az általuk nem támogatott vezetőket.*

Általános vezetői alkalmasság/hatékonyág. Tovább lépve, a karizmatikus kapcsolódás két módját különböztethetjük meg Howell és Shamir (2005) nyomán. Az egyik módja a perszonalizált kapcsolat, amely a kívánatos tulajdonságok közvetlen attribúcióján nyugszik. Ezt a mechanizmust írja le Robert G. Lord (et al., 2020; és Maher, 1993) vezetés kategorizációs elmélete. A megközelítés szerint az emberek kognitív kategóriákban (pl. „politikus”) gondolkodnak, amelyekbe hasonlóságon alapuló tulajdonságok (pl. „alkalmas”, „korrupció”, „hazafi”, „hazaáruló”) alapján sorolják be a tapasztalataikat a különböző tárgyakról, eseményekről és emberekről. Ezek a kategóriák egy bizonyos absztrakciós szint fölött prototípusokba vagy implicit elméletekbe rendeződnek, amelyekben a jellegzetességeket általánosítják a kategória minden elemére. Az elméletek implicit jellege abban áll, hogy a szocializáció vagy korábbi tapasztalatok eredményeként jönnek létre és gyakran minden tudatosság és szándék nélkül használjuk őket.

Lord és Maher (1993) a vezetésre vonatkozó kategóriák háromszintű hierarchikus rendszerét képelték el. A legfelső szinten a vezetéselméletek a vezetők és nem vezetők között tesz általános megkülönböztetést. A középső szinten elválnak a vezetés megjelenési formái specifikus területek szerint (pl. üzleti élet, hadsereg, politika). A legalsó szinten további specifikációk mutatkoznak meg az egyes alapkategóriákat illetően. Például az emberek pártpreferenciái meghatározzák miképpen értékelik egy-egy konkrét vezető tulajdonságait, viselkedését és tevékenységének kimenetelét (Maurer et al., 1993). Ezen implicit vezetéselméletek vizsgálatára például Lynn R. Offermann és Meredith R. Coats (2018) egy 46 elemmel rendelkező skálát fejlesztett ki kilenc dimenzióra lebontva, amelyek közül az egyik a karizma. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a vezetőnek az összes kívánatosnak ítélt jellemzővel rendelkeznie kell ahhoz, hogy vezetőként ismerjék el.

A vezetési kapcsolat kialakulása azon múlik, hogy mennyire illeszkednek a tapasztalatok egy-egy vezető esetében ezekhez a prototípusokhoz. Az implicit vezetéselméletek meghatározzák azt, hogy az egyének mennyiben tartják a vezetőket eredményesnek és értékelik őket normatív síkon. Az elmélet és az empirikus tapasztalatok fényében ezek a vezetői prototípusok univerzálisak, azaz kulturális, politikai és társadalmi kontextustól függetlenek (Lord et al.,

2020). A prototipikusságnak kézzelfogható következményei lehetnek. Például valós politikai vezetőket vizsgálva néhány tanulmány (Foti et al., 1982; Maurer et al., 1993) rámutat, hogy a politikusok illeszkedése a követők által osztott vezetői prototípusba összefügg a hatékonyságuk értékelésével.

A populista politika esetében a középső szintű kategóriákra lehetünk igazán kíváncsiak (lévén a közvetlen karizmaattribúciót külön kezeljük), mégpedig a politikai pozíciókhoz kapcsolt vezetői prototípusok feltárására. Mennyire passzol a vezető az elfoglalt pozícióhoz társított általános elvárásokhoz? Mennyire alkalmas a vezető egy ország vezetésére? A követők percepciói az alkalmasságot (feltételezett hatékonyságot) illetően hozzájárulnak ahhoz, hogy valakit karizmatikusnak lássanak másokkal szemben. Így a jövőbeli kutatás szempontjából a következő hipotézist állíthatjuk fel.

Hipotézis 2: *A populista vezetőt alkalmasabbnak tartják követői az ország vezetésére, mint a többi vezetőt. Ez a különbség nagyobbak mutatkozik, mint amit a nem populista vezetők között tapasztalni.*

A „nép” megtestesítése. Howel és Shamir (2005) szerint a karizmatikus kapcsolódás másik módja a szocializált kapcsolat, amely a képzelte és valós csoporttagság és identitás függvényeként írja le a karizma adományozást. A Henri Tajfel és John Turner munkáira épülő *vezetés társadalmi identitás* elmélete (Haslam et al., 2020; Hogg et al., 2012) azt hangsúlyozza, hogy az attribúciós folyamat nem egészen egyéni, hanem társadalmi/csoportjelenség. Az emberek kognitív módon reprezentálják a társadalmi csoportjukat és rögzítik a csoporton belüli hasonlóságokat és a csoportok közötti különbségeket olyan prototípusok használatával, amelyek magukba sűrítik az attribútumok (jellemző attitűdök, értékek és viselkedés) homályos halmazát. A prototípusok mentális konstrukciók, amelyek erősítik azt, hogy a csoportokat egységes entitásokként s nem pedig tagjainak halmazaként írjuk le. A csoporton belüli hasonlóság és a csoportok közötti különbségek hangsúlyozását gyakran „sztereotipizálásnak” nevezzük, amely ahhoz vezet, hogy elszemélytelenítjük, figyelmen kívül hagyjuk a többi embert.

A vezetők felemelkedése és elfogadása azon múlik, mennyiben csoport prototipikus a vezető, azaz mennyiben reprezentálja és testesíti meg saját csoportjának legfőbb tulajdonságait, aspirációit, értékeit és normáit. Így a vezetők nagyobb befolyásra tehetnek szert, ha a csoport identitása hangsúlyossá válik és a prototipikusságuk körül konszenzus alakul ki. Ezek a vezetők vonzóbbá és népszerűbbé válnak a csoport tagjai között. Azonban a vezetők nem egyszerűen egyek közülünk, de a legjobbak is: a „csoportjuk bajnokai”. Empirikus kutatások sora támasztotta alá, hogy a csoport prototipikusság erősíti a vezetők elfogadását és támogatottságát (Platow és van Knippenberg, 2001), a beléjük vetett bizalmat és az észlelt hatékonyságukat (Giessner et al., 2009), de a karizmájukat is (Platow et al., 2006; Steffens et al., 2014). Fontos aláhúzni, hogy

mind a perszonalizált, mind a szocializált kapcsolat esetében a vezetői prototípus valamilyen ideált testesít meg, de különbség mutatkozik meg abban, hogy az előbbi univerzális (pl. „miniszterelnök”), míg az utóbbi csoportspecifikus (pl. „a nemzet miniszterelnöke”). Ez a két ideál nem zárja ki, hanem erősíti egymást.

Ez a felvetés nem ismeretlen a populizmus irodalmában: számtalan szerző (Aslanidis, 2020; Meléndez és Rovira Kaltwasser, 2019; Müller, 2016; Rooduijn, 2019: 368.) rámutatott, a populizmus minden esetben identitáspolitiká. A populisták számára kritikus feladattá válik meghatározni, hogy kik vagyunk „mi” (a nép), mi tesz minket különlegessé, hasonlóvá, s mi különböztet meg minket másoktól (elit, mások). Sőt, a populista vezetőt a közösség idealizált tagjának kell, hogy lássák követői. Ez más politikai szereplő esetében nem csak fordított viszonyulást jelent, de tevékenységüket közösségellenesnek írják le. Az ellenségesség feltételezése túlmutat a csoportok közötti különbségek felismerésén, amely normál esetben is végeredményében meghatározza a demokratikus politikát. Ez ugyancsak megkülönböztetheti a populista követőket társaiktól.

Hipotézis 3a: *A populista követők úgy érzékelik, hogy más politikusokkal szemben vezetőik jobban reprezentálják a politikai közösséget (népet/nemzetet). A csoporton belüli (in-group) vezetőként a populista politikusokat úgy írják le, hogy kizárólagosan a közösségért tevékenykednek.*

Hipotézis 3b: *A populista követők csoporton kívülinek (out-group) érzékelik az általuk nem támogatott vezetőket. E vezetők látszólag nem csak nem osztoznak a kollektív identitásban, de a közösség érdekei ellen is cselekednek.*

A vezetők hatásának felnagyítása. A karizmatikus kapcsolathoz egy másik kognitív folyamat is hozzájárul. Meindl (1990, 1995) a „vezetés romantikája” tézise szerint az emberek hajlamosak túlértékelni a vezetés és a vezető szerepét és befolyását a kollektív cselekvés pozitív vagy negatív kimenetelét illetően, leértékelve a kontextuális tényezőket.³ Ennek értelmében a vezetés mint magyarázó kategória leegyszerűsíti számunkra a komplex politikai, társadalmi és gazdasági folyamatokat. Ez egyfelől fundamentális attribúciós hiba vagy torzítás (Ross, 1977), másfelől pszichológiai szükséglet. Az empirikus vizsgálatok valóban pozitív korrelációt mutattak ki a tézis és a karizma adományozása között (Meindl, 1990; Shamir, 1992). Sőt, egy friss kutatás (Carsten et al., 2019) rámutatott, hogy akik nagyobb befolyást tulajdonítottak a vezetésnek, karizmatikusabbnak és hatékonyabbnak látták Donald Trumpot.

A populista politika (karizmatikus vezetés) azzal, hogy hordozza az ígéretet és reményt, hogy a vezető víziója megvalósítható és a kívánt változás elérhető, önmagában megemeli a követők elvárásait. Az empirikus eredmények (Giessner et al., 2009) is azt sugallják, hogy a csoportidentitás (párthovatartó-

zás) megengedőbbé teszi a követőket vezetőikkel szemben. Azaz, a támogatott vezető szerepét siker esetén felülértékelik, míg kudarc esetén elnézők és a külső tényezőkben keresik a hibát. A szelektív érzékelés fordított esetben is jelen lehet. A populista követők nem ismerik el más vezetők eredményeit, s felnagyítják vélt hibáikat.

Hipotézis 4a: *A populista követők felülértékelik saját vezetőik hatását pozitív eredmények esetén, míg alul értékeli negatív következmények esetén.*

Hipotézis 4b: *A populista követők felülértékelik más vezetők hatását negatív következmények esetén, míg alul értékeli pozitív eredmények esetén.*

A populista vezető támadására adott reakciók. Meindl (1990) másik fontos tézise a karizma társadalmi fertőzés modellje, amely a karizmatikus attribúció társadalomban való elterjedését írja le. A társadalmi fertőzés tézise szerint a karizma úgy terjed szét, mint egy vírus: az emberek kapcsolatba lépnek olyanokkal, akik részesei a karizmatikus kapcsolatnak. Tökéletes példa erre a politikai tömegrendezvények (tüntetések, felvonulások), ahol az emberek egymás érzelmi reakcióit veszik át. A tézis fényében ugyancsak felértékelődnek azon szereplők is, akik véleményvezérként vagy közszereplőként a karizmatikus vezető iránti hűségükről tesznek tanúbizonyságot. Mindazonáltal a populizmus szempontjából kritikus, hogy a populista vezetők megjelenését heves negatív érzelmi megnyilvánulás is kövesse, hiszen ez jelzi a követők felé, hogy valami forradalmian új és „igaz” politikával állnak szemben. Azaz: Meindl tézisének fordított érvényesülése még fontosabb: vezetőmbe vetett bizalmamat csak erősítik az ellenfelek kritikái és támadásai (démonizálás).

Hipotézis 5: *A populista követők karizmatikus elköteleződését erősíti mások elutasító reakciója.*

A válság okának és megoldásának megszemélyesítése. Ugyancsak erősítheti a karizmatikus kapcsolatot a követők szubjektív válságérzete. Számos tanulmány vizsgálta a válság hatását a karizmatikus vezetés megjelenését illetően, például az Amerikai Egyesült Államok elnökválasztása (Williams et al., 2009; 2012), vagy a kaliforniai választás során (Bligh et al., 2005), vagy a 2001. szeptember 11-ei terrorcselekmény kapcsán (Bligh, Kohles és Meindl, 2004). Pastor és kollégái (2007) eredményei szerint a válságok által okozott félelem és felfokozott izgalmi állapot fogékonyabbá teszi az érintetteket a karizmatikus befolyásolásra. Ezek a tanulmányok arra mutatnak rá, hogy a követők a fenyegetettség hatására nagyobb karizmát és befolyást tulajdonítanak azoknak, akiktől a válsághelyzet megoldását várják. Ebből arra következtethetünk, hogy a populista politikusok kapcsán nem a válságérzet az igazán fontos, hanem az, hogy az érzékelt válság vagy nehézségek okát vagy megoldását kiben látják. Ez az attribúció a populista követők szempontjából két irányban is megjelenik.

Hipotézis 6a: *A populista követők az észlelt nehézségek/válság enyhülését és megoldását támogatott vezetőjüktől várják.*

Hipotézis 6b: *A populista követők az észlelt nehézségek/válság okát az elithez vagy más szereplőkhöz kötik.*

Összegezve: a felvázolt hipotézisek némiképp különböző irányba mutatnak, azaz számtalan empirikus elemzés táptalajává válhatnak, de mindegyik folyamat a karizmatikus kapcsolat kialakítását segíti elő vagy teszi lehetővé. Ennélfogva támpontokat jelentenek a pozitív és negatív karizmatikus kapcsolatok feltárására. Két implikációt azonban fontos aláhúzni.

Egyrészt az ajánlott követőkörpontú kutatási napirend nem jelenti a vezető ignorálását, hiszen ahogy többen rámutattak, a vezetők képesek megváltoztatni viselkedésüket (Conger és Kanungo, 1987; Gardner és Avolio, 1998) és manipulálni a róluk kialakult képet (a megtestesített univerzális prototípust: Foti et al., 1982; Maurer et al., 1993; csoport prototípust: Haslam et al., 2020). Mivel a vezetés megkívánja a vezető és a követők együttes tevékenységét egyaránt, az nem tekinthető egyértelműen felfelé (bottom-up) vagy lefelé irányuló (top-down) folyamatnak. Mindazonáltal a követők percepcióinak vizsgálata teljessé teheti a képünket a populista politikáról.

Másrészt a konstruktivizmus szubjektivista perspektívája nem zárja ki annak lehetőségét, hogy tudományos eszközökkel vizsgáljuk a karizmatikus kapcsolatot. Ahogy az idézett empirikus tapasztalat is szemléletesen mutatja, a vezetéskutatás komoly eszköztárral (Antonakis et al., 2016; Schyns et al., 2007; Steffens et al., 2014) rendelkezik, amely mozgósítható a karizmatikus kapcsolat és így a populista politika elemzésére. Mindez annak fényében különösen kritikus, hogy a követők vizsgálata teljesen hiányzik a politikai vezetéskutatás és tágabban a politikatudomány területéről annak ellenére, hogy jó néhány kutató hangsúlyozta annak szükségességét (lásd: Blondel, 2014).

KONKLÚZIÓ

Bár a populizmus a politikatudomány egyik legnépszerűbb kutatási területévé vált, a kutatások nem adtak meggyőző magyarázatot arra a kérdésre, hogy miért követik az emberek az erősen megosztó populista vezetőket és egyúttal utasítják el a többi politikai szereplőt. A populista vezető és követői közötti lát-szólagosan közvetlen és szimbolikus kapcsolat jelentőségét sokan felismerték, de azt csak kevesen próbálták meg értelmezni és konceptualizálni. A tanulmány azzal az előfeltevéssel élt, hogy ez a kapcsolat jelenti a populista politika központi dinamikáját. Ennek fényében kulcskérdés, hogy empirikus szintén is megértsük ezt a kapcsolatot.

A tanulmány amellet érvelt, hogy ezt a kapcsolatot a karizmatikus vezetés koncepciójával lehet legátfogóbb módon megfogni. A populista szakirodalom

éles kritikát fogalmazott meg arra vonatkozóan, hogy a karizma nem tekinthető a populizmus definitív elemének. Ezek a kritikák részben abból fakadnak, hogy félreértelmezik a karizmatikus vezetést, az erős vezető jelenlétével azonosítva azt. Ezzel szemben a tanulmány előhívta Weber koncepcióját, amelyben a karizmatikus vezetés egy különleges kapcsolatot és annak fenntartását jelöli. A karizmát a követők adományozzák vezetőiknek, érzékelve és elismerve a vélt vagy valós rendkívüli képességeiket. Ezt a reményt és csodálatot magába sűrítő felfokozott érzelmi állapotot a morális eufória fogalmával írtuk le, amely során a vezetőt istenítik, és népi hősként látják követői. A pozitív elköteleződést persze legalább olyan erős negatív érzelmek is kísérik. A vezető elutasítják azok, akik nem fogékonyak karizmájára, sőt szándékát és alkalmasságát megkérdőjelezve egyenesen negatív karizmával ruházzák fel, azaz démonizálják. A populista követők viszont az összes többi politikai szereplővel tesznek ugyanígy, őket látják népi ördögöknek. Ezt neveztem kettős egymást erősítő morális pániknak.

A populizmus irodalmában megjelenő kritikákat a karizmát átható konceptuális bizonytalanság szülte. Mindez annak a szerencsétlen helyzetnek a következménye, hogy a különböző fogalmi és módszertani eszköztárral rendelkező tudományos diskurzusok nem vesznek tudomást egymásról, vagy legalábbis a közöttük lévő kommunikáció igen korlátozott. Ez különösen érthetetlen annak fényében, hogy hasonló problémák iránt érdeklődnek. A vezetés kutatás régóta foglalkozik a karizmatikus vezetés tanulmányozásával figyelembe véve a karizma weberi megfogalmazását. Azaz: a követők és a vezető-követő kapcsolat feltárása kerül a figyelem középpontjába. S bár e vizsgálatoknak csak egy része foglalkozik valódi politikai vezetőkkel, mégis fontos empirikus tapasztalatokkal és hasznos elméleti és módszertani eszköztárral rendelkeznek általánosságban a politikatudomány számára.

A tanulmány által ajánlott kutatási napirend ezeket a követők központú vezetésmodelleket kívánja mozgósítani a populista politika megértésének céljából. A megfogalmazott hipotézisek az elméleti síkon felvázolt karizmatikus kapcsolat empirikus feltárásához kívánnak iránymutatást adni. Mennyiben észlelik a populista követők vezetőik karizmáját, míg a többi politikai vezető negatív karizmával ruházzák fel? Az általános és csoport elvárások, mint az alkalmasság és a közös identitás elősegítik-e a karizmatikus kapcsolódást? Valóban felülértékelik-e pozitív értelemben a populista követők vezetőik hatását, míg alul értékelik más politikusok teljesítményét? Erősíti-e a karizmával való felruházást az, hogy mások megkérdőjelezik és elutasítják azt? A követők valóban a populista vezetőben látják az észlelt válságok megoldását? A felvontatott vezetésmodellek azonban nem csak a politikai követés vizsgálatát teszik lehetővé, de segítenek megérteni a politikai reprezentáció folyamatát, amely valójában ott kezdődik, hogy miként észlelik, értelmezik és értékelik a szavazók az őket képviselőket.

Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-4-II kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

JEGYZETEK

- ¹ A populizmus és a vezetés kapcsolata a hazai tudományos diskurzus számára sem újdonság (Körösenyi and Patkós, 2015), mégis kevés figyelmet kapott eddig. Érdemes Antal Attila (2017) cikkét megemlíteni, amely áttekinti a nemzetközi és hazai szakirodalmat kitérve a vezetés problémájára.
- ² Mindez kísértetiesen hasonlít ahhoz a folyamathoz, amire Ernesto Laclau (2005) mutatott rá, azaz: a támogatók megtöltik a populista vezetőök személyét mindazzal az elvárással, követeléssel és panasszal, amit a politikával kapcsolatban megfogalmazznak.

IRODALOM

- Ai, Ito–Harrison, Jennifer A.–Bigh Michelle–Roland-Levy, Christine (2020): A follower-centric perspective on charismatic leadership: An integrative review and agenda for future research. In: Zúquete J. P. (ed.): *Routledge International Handbook of Charisma*. Routledge, 324–336. <https://doi.org/10.4324/9780429263224>.
- Akkerman, Agnes–Mudde Cas–Zaslove, Andrej (2014): How populist are the people? Measuring populist attitudes in voters. *Comparative Political Studies* 47(9): 1324–1353. <https://doi.org/10.1177/0010414013512600>.
- Albertazzi, Danielle–McDonnell Duncen (2008): Introduction: The sceptre and the spectre. In: Albertazzi, Danielle–McDonnell, Duncen (eds): *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire–New York, Palgrave Macmillan, 1–11.
- Antal Attila (2017): A populizmus vizsgálata demokráciaelméleti perspektívában. *Politikatudományi Szemle*, XXVI. évf., (2): 129–148.
- Antonakis, John–Bastardoz, Nicolas–Jacquart, Phillippe–Shamir, Boas (2016): Charisma: An ill-defined and ill-measured gift. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 3 (1): 293–319. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-041015-062305>.
- Aslanidis, Paris (2017): Avoiding bias in the study of populism. *Chinese Political Science Review*, 2 (3): 266–287. <https://doi.org/10.1007/s41111-017-0064-0>.
- Aslanidis, Paris (2020): The social psychology of populism. In: Nadesan M. H. és Ron A. (eds): *Mapping Populism: Approaches and Methods*. Abingdon–New York, Routledge.
- Bakker, Bert N.–Rooduijn, Matthijs–Schumacher, Gijs (2016): The psychological roots of populist voting: Evidence from the United States, the Netherlands and Germany. *European Journal of Political Research*, 55 (2): 302–320. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12121>.

- Barr, Robert R. (2019): Populism as a political strategy. In: La Torre, Carlos de (ed.): *Routledge Handbook of Global Populism*. New York, Routledge, 44–56. <https://doi.org/10.4324/9781315226446>.
- Bartha, Attila–Boda, Zsolt–Szikra, Dorottya (2020): When populist leaders govern: Conceptualising populism in policy making. *Politics and Governance*, 8 (3): 71–81. <https://doi.org/10.17645/pag.v8i3.2922>.
- Bastardoz, Nicolas (2020): Signaling charisma. In: Zúquete José Pedro (ed.): *Routledge International Handbook of Charisma*. Routledge, 313–323. <https://doi.org/10.4324/9780429263224>.
- Blondel, Jean (2014): What have we learned? In: Rhodes, Roderick Arthur William–t Hart, Paul (eds): *The Oxford Handbook of Political Leadership*. Oxford–New York, Oxford University Press, 706–719.
- Canovan, Margaret (1999): Trust the People! Populism and the two faces of democracy. *Political Studies*, 47 (1): 2–16. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00184>.
- Carsten, Melissa K.–Bligh Michelle C.–Kohles Jeffrey C.–Wing-Yan Lau, Vienne (2019): A follower-centric approach to the 2016 US presidential election: Candidate rhetoric and follower attributions of charisma and effectiveness. *Leadership*, 15 (2): 179–204. <https://doi.org/10.1177/1742715018817930>.
- Casullo, María Esperanza (2019): How to become a leader: Identifying global repertoires for populist leadership. In: Stengel, Frank A.–MacDonald, David B.–Nabers, Dirk (eds): *Populism and World Politics: Exploring Inter- and Transnational Dimensions*. Cham, Springer International Publishing, 55–72. https://doi.org/10.1007/978-3-030-04621-7_3.
- Cohen, Stanley (2011): *Folk devils and moral panics: The Creation of the Mods and Rockers*. Routledge classics. Abingdon–New York, Routledge.
- Conger, Jay A (2020): Charisma in organizational studies. In: Zúquete JP (ed.) *Routledge International Handbook of Charisma*. Routledge, 303–311. <https://doi.org/10.4324/9780429263224>.
- Conger, Jay A.–Kanungo, Rabindra N. (1987): Toward a behavioral theory of charismatic leadership in organizational settings. *The Academy of Management Review*, 12 (4): 637–647. <https://doi.org/10.2307/258069>.
- Conger, Jay A.–Kanungo, Rabindra N. (1998): *Charismatic leadership in organizations*. SAGE Publications.
- Diehl, Paula (2019): Twisting representation. In: La Torre, Carlos de (ed.): *Routledge Handbook of Global Populism*. New York, Routledge, 129–143. <https://doi.org/10.4324/9781315226446>.
- Donovan, Todd (2020): Right populist parties and support for strong leaders. *Party Politics*. online first <https://doi.org/10.1177/1354068820920853>.
- Enyedi, Zsolt (2016): Populist polarization and party system Onstitutionalization: The role of party politics in de-democratization. *Problems of Post-Communism*, 63 (4): 210–220. <https://doi.org/10.1080/10758216.2015.1113883>.
- Flinders, Matthew–Wood, Matthew (2015): From folk devils to folk heroes: Rethinking the Theory of Moral Panics. *Deviant Behavior*, 36 (8): 640–656. <https://doi.org/10.1080/01639625.2014.951579>.
- Foti, Roseanne J.–Fraser, Scott L.–Lord, Robert G. (1982): Effects of leadership labels and prototypes on perceptions of political leaders. *Journal of Applied Psychology*, 67 (3): 326–333. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.67.3.326>.
- Gardner, William L.–Avolio, Bruce J. (1998): The charismatic relationship: A dramaturgical perspective. *The Academy of Management Review*, 23 (1): 32–58. <https://doi.org/10.2307/259098>.

- Giessner, Steffen R.–van Knippenberg, Daan–Sleeboos, Ed (2009): License to fail? How leader group prototypicality moderates the effects of leader performance on perceptions of leadership effectiveness. *The Leadership Quarterly*, 20 (3): 434–451. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2009.03.012>.
- Goode, Erich–Ben-Yehuda, Nachman (2009): *Moral Panics: The Social Construction of Deviance*. Chichester, Malden, Wiley-Blackwell.
- Haslam, S. Alexander–Reicher, Stephen–Platow, Michael (2020): *The New Psychology of Leadership: Identity, Influence and Power*. Routledge.
- Hawkins, Kirk Andrew–Rovira Kaltwasser, Cristóbal (2019): Introduction: the ideational approach. In: Hawkins, Kirk Andrew–Carlin, Ryan E.–Littvay, Levente–Rovira Kaltwasser, Cristóbal (eds): *The Ideational Approach to Populism: Concept, Theory, and Analysis*. London–New York, Routledge, 1–24.
- Hogg, Michael A.–van Knippenberg, Daan–Rast, David E. (2012): The social identity theory of leadership: Theoretical origins, research findings, and conceptual developments. *European Review of Social Psychology*, 23 (1): 258–304. <https://doi.org/10.1080/10463283.2012.741134>.
- Howell, Jane M.–Shamir, Boas (2005): The Role of followers in the charismatic leadership process: relationships and their consequences. *The Academy of Management Review*, 30 (1): 96–112. <https://doi.org/10.2307/20159097>.
- Joose, Paul (2014): Becoming a God: Max Weber and the social construction of charisma. *Journal of Classical Sociology*, 14 (3): 266–283. <https://doi.org/10.1177/1468795X14536652>.
- Joose, Paul (2018): Expanding moral panic theory to include the agency of charismatic entrepreneurs. *The British Journal of Criminology*, 58 (4): 993–1012. <https://doi.org/10.1093/bjc/azx047>.
- Kefford, Glenn–Moffitt Benjamin–Werner, Annika (2021): Populist attitudes: Bringing together ideational and communicative approaches. *Political Studies*, 003232172199774. <https://doi.org/10.1177/0032321721997741>.
- Körösényi András–Patkós Veronika (2015): Liberális és illiberális populizmus. Berlusconi és Orbán politikai vezetése. *Politikatudományi Szemle*, 24 (2): 29–54.
- Körösényi, András–Illés, Gábor–Metz, Rudolf (2016): Contingency and political action: The role of leadership in endogenously created crises. *Politics and Governance*, 4 (2): 91–103. <https://doi.org/10.17645/pag.v4i2.530>.
- Laclau, Ernesto (2005): *On populist reason*. London–New York, Verso.
- Lord, Robert G.–Maher Karen J (1993): *Leadership and information processing: Linking Perceptions and Performance*. People and organizations. London–New York, Routledge.
- Lord, Robert G.–Epitropaki, Olga–Foti, Roseanne J.–Hansbrough, Tiffany Keller (2020): Implicit leadership theories, implicit followership theories, and dynamic processing of leadership information. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 7(1): 49–74. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-012119-045434>.
- Maurer Todd J.–Maher, Karen J.–Ashe Donna K, et al. (1993): Leadership perceptions in relation to a presidential vote. *Journal of Applied Social Psychology*, 23 (12): 959–979. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1993.tb01016.x>.
- McDonnell, Duncan (2016): Populist leaders and coterie charisma. *Political Studies*, 64 (3): 719–733. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12195>.

- Meindl, James R. (1990): On leadership: An alternative to the conventional wisdom. *Research in Organizational Behavior*, 12: 159–203.
- Meindl, James R. (1995): The romance of leadership as a follower-centric theory: A social constructionist approach. *The Leadership Quarterly*, 6 (3): 329–341. [https://doi.org/10.1016/1048-9843\(95\)90012-8](https://doi.org/10.1016/1048-9843(95)90012-8).
- Meléndez, Carlos–Rovira Kaltwasser, Cristóbal (2019): Political identities: The missing link in the study of populism. *Party Politics*, 25 (4): 520–533. <https://doi.org/10.1177/1354068817741287>.
- Metz Rudolf (2014): A vezérek „régí-új” eszköze. A politikai mozgalmak funkciója a demokráciában. *Politikatudományi Szemle*, 23(3): 105–130.
- Metz Rudolf (2021): Miért követjük a vezetőinket? A politikai követés kutatásának lehetséges irányai. *socio.hu*, 11 (2): 77–95. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2021.2.77>.
- Michel, Elie–Garzia, Diego–Ferreira da Silva, Frederico–De Angelis, Andrea (2020): Leader effects and voting for the populist radical right in Western Europe. *Swiss Political Science Review*, 26 (3): 273–295. <https://doi.org/10.1111/spsr.12404>.
- Moffitt, Benjamin (2016): *The global rise of populism: performance, Political style, and representation*. Stanford, Stanford University Press.
- Mudde, Cas–Rovira Kaltwasser Cristóbal (2014): Populism and political leadership. In: Rhodes, Roderick Arthur William–t Hart Paul (eds): *The Oxford Handbook of Political Leadership*. Oxford, Oxford University Press, 376–388.
- Müller, Jan-Werner (2016): *What Is populism?* Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Offermann, Lynn R.–Coats, Meredith R. (2018): Implicit theories of leadership: Stability and change over two decades. *The Leadership Quarterly*, 29 (4): 513–522. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2017.12.003>.
- Pappas, Takkis Spyros (2019): *Populism and liberal democracy: A comparative and theoretical analysis*. Oxford, Oxford University Press.
- Pillai, Rajnandini–Williams, Ethlyn A. (1998): Does leadership matter in the political arena? Voter perceptions of candidates’ transformational and charismatic leadership and the 1996 U.S. president. *The Leadership Quarterly*, 9 (3): 397–416. [https://doi.org/10.1016/S1048-9843\(98\)90038-8](https://doi.org/10.1016/S1048-9843(98)90038-8).
- Pillai, Rajnandini–Williams, Ethlyn A.–Lowe Kevin B.–Jung, Dong I. (2003): Personality, transformational leadership, trust, and the 2000 U.S. presidential vote. *The Leadership Quarterly*, 14 (2): 161–192. [https://doi.org/10.1016/S1048-9843\(03\)00008-0](https://doi.org/10.1016/S1048-9843(03)00008-0).
- Rooduijn, Matthijs (2019): State of the field: How to study populism and adjacent topics? A plea for both more and less focus. *European Journal of Political Research* 58(1): 362–372. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12314>.
- Ross, Lee (1977): The intuitive psychologist and his shortcomings: Distortions in the attribution process. In: Berkowitz, Leonard (ed.): *Advances in Experimental Social Psychology*. Academic Press, pp. 173–220. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60357-3](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60357-3).
- Rucht Dieter (2012): Leadership in social and political movements: A comparative exploration. In: Helms, Ludger (ed.) *Comparative Political Leadership*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 99–118.
- Rueda, Daniel (2020): Is populism a political strategy? A critique of an enduring approach. *Political Studies* online first. <https://doi.org/10.1177/0032321720962355>.

- Schyns Brigit, Meindl, James R és Croon, Marcel A (2007): The romance of leadership scale: Cross-cultural testing and refinement. *Leadership* 3(1): 29–46. <https://doi.org/10.1177/1742715007073063>.
- Seijts, Gerard és Clercy, Cristine De (2020): How do populist voters rate Their political leaders? comparing citizen assessments in three jurisdictions. *Politics and Governance* 8(1): 133–145. <https://doi.org/10.17645/pag.v8i1.2540>.
- Shamir, Boas (1992): Attribution of influence and charisma to the leader: The romance of leadership revisited. *Journal of Applied Social Psychology* 22(5): 386–407. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1992.tb01546.x>.
- Shamir, Boas (1994): Ideological position, leaders' charisma, and voting preferences: Personal vs. Partisan elections. *Political Behavior* 16(2): 265–287. <https://doi.org/https://doi.org/10.1007/bf01498880>.
- Smith, Phillip (2000): Culture and charisma: Outline of a theory. *Acta Sociologica* 43(2). SAGE Publications Ltd: 101–111. <https://doi.org/10.1177/000169930004300201>.
- Steffens, Niklas K., Haslam S. Alexander és Reicher, Stephen D. (2014): Up close and personal: Evidence that shared social identity is a basis for the 'special' relationship that binds followers to leaders. *The Leadership Quarterly* 25(2): 296–313. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2013.08.008>.
- Stoker, Gerry, Moss, Jonathan, Clarke Nick, és Jennings, Will. (2018): Changing folk theories: From stealth democracy to stealth populism. In: *The Good Politician: Folk Theories, Political Interaction, and the Rise of Anti-Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 255–267. <https://doi.org/10.1017/9781108641357.011>.
- Taggart, Paul A. (2000): *Populism*. Buckingham [England] ; Philadelphia: Open University Press.
- Urbinati, Nadia (2019): *Me the People: How populism transforms democracy*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- van der Brug, Wouter és Mughan, Anthony (2007): Charisma, leader effects and support for right-wing populist parties. *Party Politics* 13(1): 29–51. <https://doi.org/10.1177/1354068806071260>.
- Viviani, Lorenzo (2017): A political sociology of populism and leadership. *Società Mutamento Politica* 8(15): 279–304. <https://doi.org/10.13128/SMP-20860>.
- Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapjai*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weyland, Kurt (2001): Clarifying a contested concept: Populism in the study of Latin American politics. *Comparative Politics* 34(1): 1–22. <https://doi.org/10.2307/422412>.
- Weyland, Kurt (2017): Populism: A political-strategic approach. In: Rovira Kaltwasser, Cristóbal, Taggart, Paul A, Ochoa Espejo, Paulina, Ostiguy, Pierre (eds): *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford handbooks. Oxford, United Kingdom ; New York: Oxford University Press.
- Weyland Kurt (2021): Populism as a political strategy: An approach's enduring – and increasing – advantages. *Political Studies* 69(2): 185–189. <https://doi.org/10.1177/00323217211002669>.
- Williams, Ethlyn A, Pillai Rajnandini, Deptula, Bryan J, Lowe, Kevin B. és McCombs, Kate (2018): Did charisma “Trump” narcissism in 2016? Leader narcissism, attributed charisma, value congruence and voter choice. *Personality and Individual Differences* 130: 11–17. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.03.010>.
- Willner, Ann Ruth (1985) *The spellbinders: Charismatic political leadership*. London: Yale University Press.

